

ARANY LAJOS

Királyfi-anyanyelvünk Közelítés Krúdy Gyula *Felhő* című tárcájához

Krúdy Gyula – mint legnagyobb publicista társai, Ady, Kosztolányi és Márai – a széppróza értéktitulusával tisztelte meg az újságírást. Novelláival egyenrangúak hírlapi munkái, karcolatai, tollrajzai, „újságtárcákat is ugyanabból a végtelenül becses készletből dobott oda, mint remekműveit”. (Márai, 2002. 34)

A minőség kínálatával valósítani meg író és olvasó virtuális párbeszédét. A tárcaműfaj e kettős értelmét együtt kell megjelentetni a hasábkokon. Márai szerint a 20. század első felében „a bécsi és a pesti sajtóban a feuilleton tudott kis remekmű lenni, mint a görög piacon a tanagra. És az író tudta, kinek ír: az olvasónak írt, aki tíz krajcárért egy pillanatra szerződött vele, hogy, vajákos cinkosságban, együtt beszélnek meg valamit, feldühödnek vagy elandalodnak valamin.” (Márai, 1991. 297)

„*Könnyedség és kötetlenség: íme, a tárca legfőbb erényei*” – vélekedik az irodalomtudós, egyszersmind szépíró. S az e műfajhoz illő szellemességgel ekképp definiál: „Egy szabálya van – nagyon nehéz szabály: *mindent megtehetsz, amíg könnyed vagy, és szórakoztató!*” (Sótér, 1979. 591) A tárcaszerzőnek tehát a legsúlyosabb – aktuális – témát is szellemesen, könnyű kézzel, olvasmányosan, figyelemkeltően, érdekesen, a „mindenkinek írunk” elvét betartva jó rögzítenie. De tárcát ími „csak látszólag »könnyű« írói feladat – épp e könnyedség teszi nehezzé!”. (Sótér, 1979. 592). Milyen írói erények nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy hiánytalanul igaz legyen a nívó és a mindenkit megszólítani tudás kettős kívánalma? Többek között „drámai érzék és lélektani tapintat” s az élet „fölnyes ismerete; sok gazdag tapasztalat”. (Uo.).

Az életismeret sarjasztója a nemcsak nézni, látni is tudó, éles szem, a befogadó érzékek folyamatos működtetése. Tudniillik „az újságíró nem »szemlélődik«, hanem megnéz”. (Márai, 2004). Krúdy „a valóság szenvedélyes megfigyelője” (Kovalovszky, 1965. 76); szinte valamennyi írásából kitetszik, hogy „igen fontosnak tartja a viselkedés, a cselekedetek közvetlen megfigyelését, az észrevétlen és láthatatlan tekintet információszerző szerepét, a »rejtett kamerával« készülő felvételeket”. (Fülöp 1986. 11.) Írónk „olyan közel ment ahhoz, amiről beszélt [...],

mintha a szobában ülne és úgy beszélne, személyesen a személyhez”. (Márai, 1991. 291) Világbefogadó vizsgálódása teljes körű. Hasonló ahhoz a – több érzéket megmozgató – tapasztaláshoz, amelyre kortársa s barátja a velencei tárcájában utal: a héten a tengerről „hoztam *színeket* és *hangokat* e *vonal* alatt lévő hasábkra”. (Ady, 1964. 54)

Krúdy Gyula: *Felhő*¹

Egy régi ellenség ment el kiskertünk alatt, és a sövény mellől reánk öltötte nyelvét. Csúfolódva, megvetéssel nézett végig bazsalikumvirágainkon, levenduláinkon, vadkörtefáinkon, kis, magyar kertünkön. A háztetőinken lakó gólyamadár, az ereszünk alatt csicsergő fecske, a vízmerítő lányok dalolása a folyóparton már századok óta nem tetszik régi ellenségünknek. Őt germanizálásnak hívják, és a héten a jelenlegi kultuszminiszter írásbeli dolgozatban, bécsi hírlapban szerelmet vallott a német nyelvnek. A cikkecskét némelyek fejcsóválva olvasták, mások kézlegyintéssel elintézték. Egyesek elgondolkoztak: miért tér vissza mindig ez idegen, e furcsa felhő napsugáros halmaink felé? Jön nyugatról, már századok óta ismeri az útját, garabonciás diák előzi meg jövetelét, és a garabonciás néha egy jóindulatú, nagy elméjű király kalapját, máskor egy professzorból lett miniszter szárnyas kabátját ölti fel.

*

Semmink sincs – csak múltunk van, és múltunkban gyönyörűen zengő nyelvünk. Bár nem beszélünk manapság az Árpádok nyelvén, de megértenénk, megéreznénk egymást, ha egy lovas vitéz életre ébredne a nyírségi homokbucák alatt, régi sírjában. Tudnánk felelni Mátyás királynak, ha halottaiból felébredve az utat tudakolná Buda felé. A Rákóczi korabeli kurucokkal elmulatozhatnánk, ha egy hegyaljai pincében kilépnének a falból.

Kis forrásból eredő folyó a nyelvünk, táltosok és hittérítők, a Don mellől jött harcos keleti fejedelmek és furulyázó pásztornépek szavaiból keletkezett. Szerelmes költők és névtelen történetírók tollán és lantján át jöttek az új magyar szavak, mint korai ősszel elszállnak a virágok pelyhei a hegytetőkről, elgurul az őserdei makk, útra kél a pókháló. Az első költők leszedegették a süvegjük mellől a pókhálót, és szép magyar szavakat szóttek a puszták felett lebegő vi-

¹ A szöveget e kiadás alapján közöljük: Krúdy Gyula: *Magyar tükrök*. Publicisztikai írások 1894–1919. Vál. és s. a. r. Barta András. Szépirodalmi, Bp., 1984., 189–192.

rágpelyhekből. A névtelen jegyzők a tölgyfák lehullott gyümölcsét szedegették össze.

Fegyverkovácsok munkája közben, harci mének legeltetése alatt, a holdfénynél éneklő pogány asszonyok dalolásából született a magyar nyelv. A csodaszarvas rázta le agancsával az erdő ékszereit, a piros bogyókat, hogy szép magyar szavak legyenek belőlük. A Tiszán, sötét éjjelen, egy andalgó halászlegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág. És az Árpád-királyok sírboltjaira új magyar szavakat véstek. Az igricek nyelve sok viszontagságon ment keresztül, amíg mai ékességeihez jutott.

Horatius és Ovidius nemegyszer ott állottak a kádnál, amelyben a szőlőt és az új nótát taposta a fehér lábú menyecske; a papok, a mindenkori nevelőmesterek latinul gondolkoztak, és gondolkoztattak, amíg Pázmány Péter tollat vett kezébe, és a legtökéletesebb magyar mondatokat papirosra vetette.

Száguldó sztambuli lovashadak paripáiról lehullott egy boglár vagy egy ékítmény, amelyet magyar leány megtalált, és hivalkodva a keblére tűzött; a török hódoltság alatt nemcsak lapos fejű, kisázsiai gyerekek születtek a magyar síkságokon, de az Ezeregyéjszaka meséinek a nyelvéből is itt maradt egy csomó szó, mint az Alföld felett elvonuló vándormadarak lehullott, színes tolla.

Az aranyliliomos királyok alatt Toldi Miklós katonapajtásai Nápolyból új csókok és új szerelmek emlékein kívül bizonyosan olyan szavakat is hoztak magukkal, amelyeket a csábos nápolyi delnő gyümölcsnedves ajkáról tanultak; Lajos király szerette a kobzosokat udvarában, amely megbízhatatlan népségről tudnivaló, hogy sűrűn változtatja szívének királynőit, és új hódoltságában, friss tébolyában a legcsodálatosabb jelzőket és álmokat foglalja magában. (És a visegrádi és budai úrnők már akkor is azt pártfogolták, aki a legszebben hazudott nekik. Tudom, mert egy rokonom katona volt itt, és életét abból tengette, hogy a békében a nők ruháját dicsérte.)

A Jagellók jártak a krakkói harangtorony alá imádkozni vagy kockázni lengyel atyafiakhoz, és Zsigmond nem mindig játszott szerencsével, hisz elnyert aranyaiért annyira haragudott, hogy a francia herceg az aranyakat a cselédség közé szórta, de a lengyel nők mindig tanították valamire a budai leventéket; itt már nyugati pipere járta akkoriban is, léhűtő lovagok hoztak új szerelmet, új dalt, új világnézetet a lengyel várkastélyokba; egy sóhajtás vagy egy szó ott maradt a magyar vitéz szívében, mint a kendőt lengetik egy vár erkélyéről.

(Mindez Nagy-Magyarországra vonatkozik, Erdélyben, a hegyláncon túl, tisztult, finomodott ezalatt a magyar nyelv; kár, hogy a fejedelmek csak az ebédelésükkel törődtek, a nyelvújító fantáziák a szakácskodás és a konyha körül lebegtek, új ételfogásokat és új neveket találván fel. Míg lenn a székelység, mint

egy kis elzárt mesebeli ország, féltő gonddal, rajongással őrködött ősi nyelvére, múltjára; ide nem jutottak el az új szavak.)

A magyar nyelv a Tiszához hasonló kanyarulatokkal vándorolt útján. Növekedett, szélesedett, gyarapodott. Kis mécsék égtek, amelyek világánál költők hajoltak a pergamen fölé, és ötvösök módjára csiszolták a nyelv ékköveit. Tudósok, írók támadtak, és a kolostor nyárfasorában hátrafont kézzel sétálgató tudós szerzetes már nem gondolkozik Tacitus nyelvén.

Még egy nagy megpróbáltatáson megy át a nemzeti nyelv. Egy ízletes és jószívű királynő, a felejthetetlen Mária Terézia jó asszonyos mosolygása csalogatja Bécs felé a magyar leventéket. És íme, váratlan csoda történik. A szerelmes testőrök, akik mind szívesen ontották volna életük vérét a fehér nyakú királynőért, nagyszerű, szárnyaló és rajongó magyar irodalmat kezdenek, ahelyett hogy elnémetesednének. A történelem legjobb gazdasszonya, Mária Terézia hiába gondoskodik személyesen hű testőrei kosztjáról, ellátásáról és orvosságáról, Besenyei meg társai titkon magyar könyveket írnak, és éjszaka egymásnak olvassák fel a még tintás árkusokat. A „Farkas” fogadóban búsuló kurtanemest az elővárosból kegyesen színe elé bocsátja a királynő, de a szittyá egyetlen új szót sem tanult meg Bécsben... Aztán József is csalódott. Messze, kelet felé, a nyírségi mocsarak közepéről már készülődik nagy útjára a peleskei jegyző. Kármán József már losonci kisdiák, és irodalmi terveken töri a fejét a régi temetőben – ahová később meghalni visszatér. Csokonait kicsapják a kollégiumból, és a verőfényes dunántúli dombok felé ballag vándorbotjával. Kölcsey és Kazinczy naphosszant írják leveleiket barátaikhoz...

Még egyet, még kettőt kellett csak aludni, hogy egy szalontai parasztfiú megtanulja a betűvetést. És a Kunságban egy éjszaka üstökös álljon meg a mészárosék háza felett, midőn Petrovicsné született Hruz Mária vajúdott a szalmafedél alatt.

*

A mesebeli árva gyermek a magyar nyelv. Még az ág is húzza.

Pedig gyönyörű tartományai vannak. A legszebb országon húzódnak folyamai. A vadmadarak, csillagos égboltozat alatt lakó pásztorok és rajongó költők vigyáztak ez árva gyermek lépéseire, amíg járnai tanult. Néha eldugdosták, mint a bujdosó kurucot vagy honvédet. Szőlőhegyek borházaiban, kollégiumok üres padlásain, a bedőlt pusztai kutak felett szárnyaló szél zúgásában élt. Tompa Mihály hallgatja a folyón mosó menyecskék felgyűrt ruhája felől a nép dalait. A Vahotték kertjében az árvalányhaj alatt meghúzódik. De lakott a gályákon is, evezőpadhoz láncolt prédikátorok bús lelkében. Bujdosott Caraffa elől a bányá-

városokban, a Bükk rengetegében, a kék szemű, álmodozó regényíró reménységében, az Újépület celláiban... Az árva gyermek felnövekedett, megerősödött, királyfi lett belőle, mint a mesében. A legszebb ruhája van, egy nagy tehetségű irodalom hordja a kincstárába a bányák és fantáziák mélyéről az ékköveket, az új magyar szavakat, fogalmakat. És most újra a gazdagodás útján van. A háborúnak temérdek új szót, érzést, gondolatot köszönhet majd az irodalom. Eddig csak a salak, a halpénz, a békalencse vetődött fel a folyam felszínére. (Itt úszik egy különös virág, a messziségben növekedő új nagy fának tavaszi virága.) Nem kell bántani drága, árva gyermekből királyfivá növekedett magyar nyelvünket. Őt már senki se veheti el tőlünk. Amint a múltunk, a legsajátosabb nemzeti múltunk is a miénk marad, bármi történjék.

Magyarország, 1915. október 3.

Közösségvállalás

A *Felhő* – jellegzetes tárcajegyként – tipográfiai értelmében is tagolja (csillaggal választja el) a retorikai egységeket. A nyitányban a nevében nem nevezett, ám a kontextusból könnyen kitalálható tartalmat rejtő *kiskertünk* (= a magyar nyelv gazdag világának allegorikus metaforája) és a megnevezett, parodisztikus szójátékkal *nyelvöltögetőnek* jellemzett ellenség: a *germanizmus* kontrapunktján, utóbbi előbbi nem becsülő s tolakodó magatartásán elmélkedik.

A köznapok óvandó eleme, egyszersmind legfőbb szellemi kincsünk, „drágakőnél gyönyörűbb”² anyanyelvünk életének szép, de hányatott története, jelenbéli s jövőre vetülő felhője a téma, a szerző anyanyelvszeretete által vezérelt együttérzéssel megénekelve.

Márai Krúdyt azok közé az írók közé sorolja,³ „akiknek *éghajlatuk* van, az olvasót menthetetlenül bevonják az éghajlat bűvkörébe – s ez a legritkább! –, csaknem mindegy, miről beszélnek, a léghör és az éghajlat, amely művüket betölti, végzetes, és nem lehet menekülni előle”. (Márai, 1995. 72–73.) Ez a klíma, atmoszféra itt is, már az első mondatokban érzékelhető. Tanúsítva egyúttal: a tárcára nemcsak a meglepő szövegvég jellemző (Szabó K., 2011), hatásos, figyelemébresztő a felütés is. Groteszk a belépő: „Egy régi ellenség ment el kiskertünk alatt,

² A felvilágosodás kori költő és nyelvtudós, Kalmár György (1726–1782), a Magyar Merkúrius szerzője illeti nyelvünket e metaforával (1761).

³ Browninggal és Nietzschével együtt.

és a sövény mellől reánk öltötte nyelvét.” Kell ennél meglepőbb, a világra hangolabb, a jelenre eszméltetőbb beköszönés az I. világháború elején?

A második, a csillag utáni, a múltba merülő nyitány is ébren tartja a figyelmet. S ez a rész és a zárás a nyelvünk árva gyermekből királyfivá magasodásának mitikussá emelt mozzanatsorát öleli át, a tárcára jellemző hatásos anaforikussággal: „Semmink sincs – csak múltunk van, és múltunkban gyönyörűen zengő nyelvünk.” Illetve: „Amint a múltunk, a legsajátosabb nemzeti múltunk is a miénk marad, bármi történjék.”

Figyeljük a közösségvállalást többes szám első személyű birtokos személyjelekkel nyomatékosító szavakat! Íme: *semmink, múltunk, múltunkban, nyelvünk, nemzeti múltunk, miénk*. A közös sors vállalását, az összetartozás-érzést erősíti, hogy a tárcának – mint a *Pesti levelek* darabjának! – az olvasó a címzettje. A *levél* szó rovatcímbe emelése tudatosítja is ezt, a személyes beszélgetést helyettesítő, írója érzelmeit, gondolatait közvetlenül átadó műfaj pedig igazi esélyt nyújt arra, hogy Tárcáíró az olvasóval „beszélje” meg a témát: *tárcalevélben*. Kontaktustermelő műfaji jegy pl. e személyes utalás: „egy rokonom katona volt it...”⁴

Egy másik nyelvi elem, a többes számú igei személyrag is utal a nyelvközösre. Arra, hogy az azonos nyelvűek lélekközösséget is alkotnak: ennél fogva – tértől és időtől függetlenül – lélektani értelemben fél szavakból is értik egymást: „Bár nem *beszélünk* manapság az Árpádok nyelvén, de *megértenénk, megéreznénk* egymást”. Milyen fontos és pontos itt a *megéreznénk* szó! A magyar középkor regényeit író, szereplőinek beszédét magyarázó Kodolányi János tett később ezzel összefüggő megjegyzést, mondván, a régmúltat megelevenítő íróknak nem „nyelvi naturalizmust” kell művelniük, hanem „a Thomas Mann-i »időkulisszákat«” állítani fel „az általuk teremtett világban, az általuk elképzelt, megélt s ábrázolt emberek köré”. Azaz: „a tér koordinátái mellé az idő koordinátáit, hogy világuk teljes kerek világ legyen, s az ábrázolt élet halhatatlan”. (Kodolányi, 1974. II. 518–519). E teljességet, halhatatlanságot nyújtó időkulisszák között, spirituális értelemben igaz: *megértenénk, különösen pedig megéreznénk* egymást az Árpádokkal, „tudnánk felelni Mátyás királynak”, „a Rákóczi korabeli kurucokkal *elmulatozhatnánk*”.

⁴ A *Felhőből* való idézeteken belüli kurzivált kiemelések minden esetben tőlünk valók.

Kulcsszavak: *magyar, nyelv*

Krúdy közvetetten közvetített, sosem hivalkodó, de mélyen megélt magyarságát az utód e szavakkal jellemzi: „akárhol bukkanok egy-egy újságtárcában a keze nyomára, előzmény és folytatás ismerete nélkül jóllakhatom ebből a csodálatos »hazaiból«, amiben kenyér íze, bor szaga, magyar nők arca, magyar élet sűrű és lassú tempója, valami furcsa, okos testiség és mély, szomorú lelkeség keverednek. [...] Krúdy az a »nemzeti író«, aki talán soha le nem írta ezt a két szót: »magyar vagyok« – az ő írásainak magyarsága olyan természetes, néma és magától értetődő, ahogy egy darab föld mindenki szemében föld, és semmi mással össze nem téveszthető.” (Márai, 2008. 115)

Itt közvetlenül szól erről; „a magyar életről vall Krúdy a tájat, a történelmi tradíciókat és a nyelv kollektív formálódásának forrásait megidézve”. (Czére, 1987. 115) A világháború idején, mítoszi mélységekbe merülve, nyelvünk tiszta forrását, nyelvünket mint tiszta forrást keresi⁵, a magyarság ez éltető erejét szeggezve szembe a pusztulással, pusztítással.

A megírás közvetlen kiváltója, egyben napi aktualitása: egy cikk. De ez a publicisztika messze túlnő e konkrétumon. Előbb másfélszáz évvel korábbra, a „kalapos királyra” utal vissza, majd a nyelv mélytörténetét evokáló szövegrésztől a téma örök aktualitást keresi, s nyelvünk mindenkori óvásáról elmélkedik, hatalmas távlatokat nyitva e tárgynak térben s időben.

Hivatkozott klímateremtő erejének tanújeleként, rögtön belecsoppenünk a jellegzetesen magyar flóra és fauna valóságába: a bazsalikom, a levendula, a vadkörtefa (= nyelvünk árnyalatgazdagságának allegorikus metaforái), illetve a gólya, a fecske világába. A gólya-, a fecskemadár nemcsak magyar jelképek, a megújulás, a tavasz hírnökei is, a béke, az idill hirdetői, (ld. pl. *A fecske* c. írását).⁶ S „a madarak éneke nemcsak művészet és zene, hanem értelmes beszéd és gon-

⁵ V. ö.: Juhász Ferenc: *A szarvassá változott fiú kiáltószava a titkok kapujából*: „az én lombos szarvam dübörgő világ-fa, / csillag a levele, tejút a mohája, / csak szagos füveket vehetek szájamba, / első-szűrű gyepet fonhatok nyálamba, / nem ihatok én már virágos pohárból, / csak tiszta forrásból, csak tiszta forrásból!”

⁶ „Én vagyok [...] Magyarország naivsága és boldog elképzelése az életről. Én vagyok a nép gondtalan nótája, a tavasz rügyező fogalma, a nyár felhőtlen egyhangúsága és az ősz láblógató mélázása. [...] Én hoztam a szűz leány madárcsicsergéses álmát, az orcafehérítő erőt, velem érkezett a piros lábú gólya a háztetőre.” E citált reményhez komorság, reményvesztettség társul. Okkal: az írás 1917-ben keletkezett! (Krúdy, 1984. 472–473)

dolat is, mint az emberi nyelv, csak szebb.” (Hamvas, 259) Eszünkbe idézi *A fecske*, észbe hozzák a *Felhő* nyitóképei: a madárccsicsergéssel, a zenével összefüggésbe hozható spirituális nyelv a miénk. Ezt erősíti itt a vízmerítő lányok hamisítatlan magyar dala! S ez éppúgy nem tetszik „az ellenség”-nek, mint a gólya és fecske jelképezte magyar ének – nem öröm neki szép nyelvünk... S e tárca, amint újra meg újra feltételezi, igényli a műbefogadó aktivitását, az ősi dalainkra utalással is új asszociációs mezőt nyit: a *Gellért*-legenda képeit, a nyelvünk keletkezésére is visszatekintő munkadalt idézi lelki szemeink elé: a püspökkel s a zeneértő pap-tanítóval együtt halljuk „a kézimalommal őrlő asszonyt dalra fakadni”, s az időalagútban ámulva kérdezzük kiáltva mi is: „Walter, hallod-é a magyaroknak énekét, miképpen zeng?” (Nemeskürty, 1983. I. 9)

Az írás kulcsszava a *magyar*: 19-szer fordul elő; továbbá a *nemzeti* kétszer, így összesen 21-szer utal szó szerint is az identitásunkra. A másik kulcsszó, a *nyelv* (a *nyelvoiltetés* összetételbe foglalt paradigmával együtt) 17-szer szerepel. Beszédes, hogy az *új* többségében (12-szer) a magyar nyelv szavainak jelzőjeként s a nyelvújítás szóban bukkan fel, ezenkívül 7-szer említetik, s a fecskemotívummal összefüggésben jelzett reménnyel: nyelvünk védelmének mindenkor újuló tényével s ennek örök igényével is összecseng. A *király(-nő, -fi)* szó a néven nevezett királyok, királynők (Zsigmond, Mátyás, Lajos, Mária Terézia, József) s Rákóczi fejedelem emlegetésével együtt 16-szor fordul elő, s mivel a többes szám (Árpádok, aranyliliomosok, Jagellók) révén jelentősen tágul a kör, számtalanszor... S a kétszer említett *királyfi* szó metaforikusan nyelvükre utal. E nyelvi fogással a *király* szóról a nyelv *szakrális-spirituális hatalmára* is asszociálhatunk. (A *király* szó hangulata, gazdag asszociációs mezője okán is igaz ez, a sorolt uralkodók nyelvünk használatához való – a kor törvényei, művelődési állapota, szokása szerinti – viszonyulásától függetlenül.) Mindehhez társul az a „nyelvi győzelem”, hogy a magyar-német (germán) szavak előfordulásának aránya: 21–3. (A magyar–latin relációja 21:2.)⁷

Ennek ellenében – mert Krúdyt is motiválták az ellentétek, amelyek „mindig tüzes-tüskés ihletői a művészi ábrázolásnak” (Szentkuthy, 1989. 367.) –, a szöveg alapján a tárca címe negatív érzelmi jelentéssel, borúval telítődik. Így a *felhő* közvetetten a háborúra és a nyelvünkbe fészkelő germanizmusok veszélyére utal. (Aktualitásként az anglicizmus, amerikanizmus rizikóit hallhatjuk bele!) E szür-

⁷ A latinra való két konkrét utalás: „a mindenkori nevelőmesterek latinul gondolkoztak”; „Tacitus nyelvén”.

keséget sötétítendő, a *felhő* harmadik jelentése lehet a cikkíró miniszter⁸ német nyelv iránti „szerelme”, mint e tárcza közvetlen kiváltója, s ennek előzménye, a „kalapos király” rendelete, amely Magyarországon – a latin helyett – a németet tette hivatalos nyelvvé.⁹ (E két tényre a beköszönő rész vége utal.) Felidéz e *felhő* irodalmunkból más hasonló jelképeket is.¹⁰ Nem áll szemben vele e szövegben tiszta kék égbolt (feltételezhetően szándékosan!); a tárcát tehát rokon érzések sarjaszthatták, mint pl. Ady *Üdvözlét a győzőnek* c. versét, amelynek (lélektani) foganása során „a veszélylátó képzelet” a felnagyítás által igyekezett tudatosítani „a probléma komolyságát”, ébreszteni a felelősségérzést: „Tragédia vázoló-dott fel a katarzis kedvéért.” (Király, 1982. I. 356) Ellenpontozásként – a *felhő*, a háború dacára – az adys magyar mégis, a derűlátás a legerősebb – mert egyben tárcázáró – hang, szókészleteti tekintetben is: anyanyelvünknek „a *legszebb* ruhája van, egy nagy tehetségű irodalom hordja a *kincstárába* a bányák és fantáziák mélyéről az *ékköveket*, az *új magyar* szavakat, fogalmakat. És most újra a *gazdago-dás* útján van.”

Valóság, mítosz, képzelet szimbiózisa

A második egységtől a Tárcáíró a múlt mélységes mély kútjába tekint. Történelmi tényekből és képzeletből szövi a hajdani idők képét. Márai szerint Krúdynak – eredeti s meglepő hasonlatai mellett – a másik írói titka a „kísértetiesen eredeti” témaválasztása; alkotása „a legtisztább valóságábrázolás és vízió egyszerre”. (Márai, 2012/b. 51–52. [1961]) Úgy vélte: „A valóságot kevesen rögzítették úgy, mint ő”, egyszersmind „látomásai a magyar sors, a magyar élet és létezés legnemesebb tájait és alakjait mutatták meg”. (Márai, 1992/a. 80) Ezzel összefüggésben, e publicisztikai írása mélyén (a szóba hozott katartikus művészi hatás előhívásán kívül) szerintünk hasonló írói szándék munkál, mint a *Mohács* és más történelmi regényei születésében. Tehát a *Felhő* sorai is, mint e históriaidéző mű-

⁸ Jankovich Béla volt 1913. február 26. és 1917. június 15. között a vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁹ II. József rendelete (1784) nyomán a német nyelv használata az ügyintézésben kötelező lett, az oktatásban a német főtárggyá vált. A rendelet „a megyék szenvedélyes hangú tiltakozását váltotta ki”, ám „jelentős mértékben hozzájárult a magyar nyelvújító mozgalom kibontakozásához is”. (A magyarok krónikája, 342)

¹⁰ V. ö. Petőfi *Felhők*-ciklusával, ott hasonlóan borúlátó tartalmú a jelentése.

vek „ennek a mágikus erejű írónak varázsló erejétől a »történelmi valóságon« túl új valóságot mutatnak: azt, ami a történelemben mindig álomszerű is, a »cselekmény« mögött a mítoszt”. (Márai, 2012/a. 255-6. [1959])

Szenvedélyes valóságfigyelése páratlan fantáziával társul, s „a képzelet ábrándos színjátéka és az élet pontosan megfigyelt mozzanatai olvadnak egybe különös művészi látomásba” itt is. (Kovalovszky, 1965. 77.) A *Felhő* „a magyar nyelv születését őstörténetünk legendás tájainak forrásvidékeire vezeti vissza, de a mítosz burkában megtalálhatjuk anyanyelvünk históriájának valóság-magvait is: »Fegyverkovácsok munkája közben, harci mének legeltetése alatt, a holdfény-nél éneklő pogány asszonyok dalolásából született a magyar nyelv. A csodaszarvas rázta le agancsával az erdő ékszereit, a piros bogyókat, hogy szép magyar szavak legyenek belőlük. A Tiszán, sötét éjjelen, egy andalgó halászegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág.«” (Czére, 1987. 115)

E néhány lapnyi tárca nyelvünk létrejöttének és védelmének eddigi bő ezer évét s – a honfoglalás előtti területeket is tekintve – Európa és Ázsia hatalmas területét öleli át, egyszersmind tömöríti rövid publicisztikába, hatalmasra tágítva az írás hangulati boltozatát.

Érvelő típusú szöveggént a tárca irodalom-, illetve nyelvtörténeti példákkal, közelebbről nyelvünk névtelen és neves létrehívóinak, bővítőinek, ápolóinak dokumentumszerű számbavételével – tényérvekkel támasztja alá nyelvféltő aggodalmát: *táltosok és hittérítők, keleti fejedelmek és furulyázó pásztornépek, szerelmes költők, névtelen történetírók, névtelen jegyzők, pogány asszonyok dala, igricek, katonák, kobzosok, tudósok, írók, tudós szerzetesek, leventék, lovagok, vitézek, a testőr írók, s az ősi nyelv külön emlegetett őrzői, a székeleyek alkotják a sort. A nagy nyelvvédők, -művészek közül nevesít is néhányat: Pázmány, Bessenyei, a peleskei jegyző.¹¹ Kármán, Csokonai, Kölcsey, Kazinczy, Arany, Petőfi, Tompa, Vahotték, „a kék szemű, álmodozó regényíró”¹² az impozáns névsor tagjai.*

A valóság: a literatúra, a nyelv históriája tényeit, szereplőit egy-egy félmondatban, egy-egy sorban plasztikus, szobormozdító eleganciával, rendkívül találon jellemzi. Az őrzők tetteit láttató erővel, egyszersmind sejtelmes, mitikus

¹¹ Gvadányi József. Az „Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szívek felserkentésére és multságára e versekbe foglalt” c. satirikus verses elbeszélés (1790) szerzője; e mű hőse, Zajtay István „a peleskei nótárius”. Gvadányiban „az utókor a nemzeti karakter védelmezőjét látta”. (Gázsity, 1., 713)

¹² Jókai.

fénybe állítva csillantja meg, pl.: „a nyírségi mocsarak közepéről már készülődik nagy útjára a peleskei jegyző”; „Kármán József már losonci kisdíák, és irodalmi terveken töri a fejét a régi temetőben – ahová később meghalni visszatér”; „Még egyet, még kettőt kellett csak aludni, hogy egy szalontai parasztfiú megtanulja a betűvetést. És a Kunságban egy éjszaka üstökös álljon meg a mészárosék háza felett, midőn Petrovicsné született Hruz Mária vajúdott a szalmafedél alatt.”

Tény, hit és látomás szimbiózisát alkotja meg a tárca e pontokon: „Bár nem beszélünk manapság az Árpádok nyelvén, de megértenénk, megéreznénk egymást, ha egy lovas vitéz életre ébredne a nyírségi homokbuckák alatt, régi sírjában.” Szellemi, történelmi, természeti valóság az Árpádok nyelve, a lovas vitéz, a nyírségi homokbuckák sora; látomás a „régii sírjában életre ébredt”, több száz év előtti vitéz, s hit, hogy vele „megértenénk, megéreznénk egymást”. „Tudnánk felelni Mátyás királynak, ha halottaiból felébredve az utat tudakolná Buda felé.” Valóság Mátyás léte és a régi Buda, remény, bizodalom, hogy „tudnánk felelni” a nagy királynak, s látomás, hogy „halottaiból felébredve az utat tudakolná”. „A Rákóczi korabeli kurucokkal elmulatozhatnánk, ha egy hegyaljai pincében kilépnének a falból.” A történelmi valóság szféráját gazdagítják Rákóczi kurucok a hajdani hegyaljai pincékkel, látomás, hogy valamely pincében „kilépnének a falból”, és remény, hogy „elmulatozhatnánk” velük.

Az alábbi példákban szinte szételemezhetetlenül találkozik látvány, történelmi valóságmag a látomással, megfigyelés a képzelettel, érzékletes költői képek gazdagította közlésekben: „Az első költők leszedeggették a süvegjük mellől a pókhálót, és szép magyar szavakat szőttek a puszták felett lebegő virágpelyhekből.” Tény, hogy már „az első költők” is „szép magyar szavakat szőttek”; képzelet, hogy „leszedeggették a süvegjük mellől a pókhálót”, éles szemre vall „a puszták felett lebegő virágpelyhek” látványának felfedezése. „A névtelen jegyzők a tölgyfák lehullott gyümölcset szedeggették össze.” A természet valóságos gyümölcse a nyelv gyümölcsev: a szó metaforájává válik, találkozik s szimbiózist alkot a történelmi tényével: a névtelen jegyzőknek nyelvünk szókincsét bővítő szerepével. „A Tiszán, sötét éjjelen, egy andalgó halászegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág.” A megfigyelés: a hóvirág hirtelen kinyílása, illetve a tiszai halászegény történelmi valósága és a meglepett szív mint a nyelvölcső metaforája, s ezek mitikussá nőttetett látomása fűződik itt össze páratlan, ismételtetlen krúdys művészi mondatra.

Hármas metaforával érzékített megfigyelés és látomás fonódik össze az alábbi mondatban: „A csodaszarvas rázta le agancsával az erdő ékszereit, a piros

bogyókat, hogy szép magyar szavak legyenek belőlük.” A költői megfigyelés, a metaforává csiszolt természeti elemek: „az erdő ékszerei, a piros bogyók” összefonódnak a látomással, a mítosszal: „a csodaszarvas rázta le agancsával” a bogyókat, s újabb metafora keletkezik: „hogy szép magyar szavak legyenek belőlük.” Illés Endre után szabadon (Illés, 1984. 7.) *kétemeletes metaforának* neveznék ezt. „Földszint”: az erő ékszerei = bogyók; 1. emelet: bogyók = szavak; 2. emelet: ékszerek = szavak. Igen, Krúdy „minden képe egy rejtett világot és valamilyen ismeretlen vonatkozást tár fel”. (Sótér, 1966. 163)

Szentkuthy Miklós a rá legnagyobb hatást tett olvasmányai között Krúdy *metaforakészletét* emelte ki. (Szentkuthy, 1985. 481–483)

Lírai tárca – *ékkövek a szavak*

„Nem csupán az időjáték Krúdy nagy találmánya: stílusa is félreismerhetetlenül egyéni”. (Nemeskürty, 1983. II. 738) Ő „a részletek mestere, az apró képek, jelzők egymás mellé illesztésének varázslója.” (Szekér E., 2003) Igen, a jó tárcához – a soroltak mellett – kívánatos „nem utolsósorban bizonyos elegancia, melynek a stílusban, a formában kell főként érvényesülnie”... (Sótér, 1979. 592). Krúdy munkáiban visszaköszön.

Költőnek nevezi őt Márai: kevesen voltak annyira képesek, mint ő a valóság rögzítésére, s az is igaz, hogy azt „senki nem oldotta fel olyan tudatosan mélyebb, zenei értelemben, mint ez a költő” (Márai, 1992/a. 80) „Szavai olyan varázslatosan pontosak, ahogy csak az egészen nagy versekben fejezik ki a szavak a valóságon túli értelmet” – erősít rá e gondolatára emlékezéseiben. (Márai, 1991. 290) Költői próza – tartjuk Tamási Áron műveiről. „Próza-költő” – mondja a kutató a Krúdy-kortárs Bálint György publicisztikájára (Koczás, 1981. II. 558) Krúdyra is tökéletesen igaz a jelzős szerkezet és a szóösszetétel is. A *Felhő* költői próza, próza-költészet. „Lírai tárca” – határozza meg monográfusa ennek az írásnak a műfaját. (Czére, 1987. 115)

Miért lírai? Érzelemmel teli, a Tárcáiró lelke mélyéből eredő és lélekmélyre ható vallomásossága, személyessége, páratlan tömörsége, hangulatteremtő, „*gordonkaszót*” idéző kifejezőereje okán. Krúdy „a szimbolista líra hasonlatvilágát menti át hangulatprózájába” – mondja a kutató. (Nemeskürty, 1983. II. 738) „Minden sora plasztikus, eleven” – jegyzi le Márai egy Krúdy-kötetet olvasva. (Márai, 1994. 88. [1979]) A prózaíró líraiságának tanúsítására másutt ezt

mondja: „a tiszta és nemes zene” volt a „titka és művészete” (Márai, 2001. 107) „Krúdyt a jelzők, hasonlatok, képek költőjének nevezhetnők. Ő ezekkel a stílus-elemekkel nem a prózaíró, hanem a költő módján bánik.” (Perkátai, 1938)

„Mint az ékszerek a szavak” – az *Aranykéz utcai szép napok* egyik novellájában szereplő aranyművesnek szerint (Krúdy, 2008. 205); ilyen ékszerek a szavak e tárcában is. A már említettek mellett más, metaforazárványba foglalt szavakra is hivatkozhatunk: „költők [...] ötvösök módjára csiszolták a nyelv ékköveit”; „ékkövek[...] az új magyar szavak[...], fogalmak[...]”; nyelvünk „kis forrásból eredő folyó” és „mesebeli árva gyermek” és „királyfi”. Szentkuthy Miklós beszél „a világ legtávolabbi dolgait összefogó hasonlatok”-ról¹³ (Szentkuthy, 1976/b. 48); szerinte „a hasonlat végtelen szeretet forrása és eredménye: a világ minden valóságos jelenségét in caritate egyetlen összefüggő ölelésbe fogja”. (Szentkuthy, 1976/a. 541) Hasonlóan látja Rónay László is, mondván: a hasonlat Krúdynál – s Máraínál is – az „új és új asszociációs mezők beépítésének” legfontosabb eszköze (Rónay, 2005. 285). Ő „a gondolatársítás csapongásának legnagyobb hazai művésze” (Hegedüs, 1993. II. 496) „Krúdy írói titka: a hasonlat. Nem ismerem a világirodalomban még egy író, aki olyan elképesztő bőséggel, megérintő pontossággal, festői ösztönnel és hangidéző hűséggel pazarolná a hasonlatokat, mint Krúdy.” (Márai Sándor, 2012/b. 51. [1961])

Hasonlatai „ma is erőteljesen szólnak, akár az egykori csengős szánok, a képzetársításai mókusugrások, jelzőhalmozásai virágbozótok”. (Illés, 1984. 9) A *Felhőben*: „Szerelmes költők és névtelen történetírók tollán és lantján át jöttek az új magyar szavak, mint korai ősszel elszállnak a virágok pelyhei a hegytetőkről, elgurul az őserdei makk, útra kél a pókháló.” Illetve: „egy andalgó halászlegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág.” Vagy: „az Ezeregyéjszaka meséinek a nyelvéből is itt maradt egy csomó szó, mint az Alföld felett elvonuló vándormadarak lehullott, színes tolla.” Továbbá: „egy sóhajtás vagy egy szó ott maradt a magyar vitéz szívében, mint a kendőt lengetik egy vár erkélyéről.” És: „a székelység, mint egy kis elzárt mesebeli ország...” Vagy: „Néha eldugdosták [a magyar nyelvet], mint a bujdosó kurucot vagy honvédet.”

A metaforát és hasonlatot ötvözi e mondat: „A Tiszán, sötét éjjelen, egy andalgó halászlegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág.” Megszemélyesítésre is találunk itt példát: „A magyar nyelv a Tiszához

¹³ A hasonlat e tömör jellemzése után zárójelben, ám sokatmondóan – Krúdy egész világára is igaz módon – megjegyzi: „Az Egyetlen Metafora Felé...” V. ö. feljebb Szentkuthy nyilatkozatával kedvenc olvasmányairól.

hasonló kanyarulatokkal *vándorolt útján*”; „[anyanyelvünk] *lakott* a gályákon is, evezőpadhoz láncolt prédikátorok bús lelkében. *Bujdosott* Caraffa elől a bányavárosokban, a Bükk rengetegében”. A metafora és megszemélyesítés egybecsiszolására is akad példa: „Egy régi *ellenség* [ti. a *germanizálás*] *ment el* kiskertünk alatt, és a sövény mellől *reánk öltötte nyelvét*”. Metonímia (színekdoché): „*olyan szavakat* is hoztak magukkal, amelyeket a csábos nápolyi delnő gyümölcsnedves *ajkáról tanultak*”.

A szemléletes, nem eredeti jelentésükben alkalmazott kifejezések – szóképek – mellett stílusélénkítő, nem megszokott kifejezőeszközök – alakzatok – is színeztik a tárcát. Így a már említett anaforisztikus szerkesztési fogás, továbbá a párhuzam: „*szőlőt és az új nótát taposta*”, „*új ételfogásokat és új neveket találván fel*”. Párhuzamos mondatszerkesztés: „A háztetőinken lakó gólyamadár, az ereszünk alatt csicsergő fecske, a vízmerítő lányok dalolása...”.

Nyelvünk nyarát s viszontagságait jelző felsorolások követik egymást: „*bazsalikumvirágainkon, levenduláinkon, vadkörtefáinkon, kis, magyar kertünkön*”; „*Szőlőhegyek borházaiban, kollégiumok üres padlásain, a bedőlt pusztai kutak felett szárnyaló szél zúgásában élt*”; „*a salak, a halpénz, a békalencse*”; a nyelv bujdosott „*a bányavárosokban, a Bükk rengetegében, a kék szemű, álmodozó regényíró reménységében, az Újépület celláiban...*”

Van, hogy az ismétlés és nyomatékosítás a szöveg azonos helyén bukkan fel: „*a múltunk, a legsajátosabb nemzeti múltunk*”. S találunk példát nyomatékosító ismétlésre a szöveg különböző pontjain: „*az Ezeregyéjszaka meséinek a nyelvéből*”, „*mesebeli ország*”, „*mesebeli árva gyermek*”, „*mint a mesében*”. Ezt ellenpontoszza a valóságalelemek folytonos jelenléte. A kísérletünk során számba vett ellenpontoszások mellett példák másfajta ellentétekre: „*Bár nem beszélünk manapság az Árpádok nyelvén, de megértenénk, megéreznénk egymást*”; „*A »Farkas« fogadóban búsuló kurtanemest az elővárosból kegyesen színe elé bocsátja a királynő, de a szittya egyetlen új szót sem tanult meg Bécsben*”.

Változtathatatlanul pontos szavak

Krúdynak „*minden írásában minden szó a helyén van, jóízűen, tökéletesen, kifejezően, megmásíthatatlanul.*” (Márai, 2002. 35.) Az egyik legmélyebb kortárs értője, a kiváló irodalomtörténész és nyelvész, Kovalovszky Miklós, mint mindig, ez ügyben is patikamérleg-pontossággal fogalmaz. (Gondolattömbjét egé-

szében idézzük, húzni lehetetlen belőle): „Nemcsak a művészi látás, átélés és ábrázolás képessége élt benne, hanem a nyelv titkainak valami ösztönös, mély tudása is, csodálatosan kifinomult érzékenység a szavak rejtett ízei, összecsengése, különös asszociációi, a mondatok elringató zenéje iránt. Úgy tudott bánni a nyelvvel, művészete anyagával, mint egy bűvész. Mindig készen állt számára a legpontosabb, legtalálóbbszó, az egyetlen, amely odaillik; jelzői, képei, hasonlatai az élő valóság szemléletességével, lenyűgözően érzékletes, sőt érzéki erővel idézik elénk a világot, s a körvonalak mégis lágyak, a színek pasztellszerűek, a hangok fátyolosak; talán csak az ízek és az illatok nem mosódnak el a varázslatban, amely boszorkányos muzsikájú végtelen sóhajtóként elomló mondataiból árad. Krúdyt olvasva ugyanazt érezzük, mint nagyon eleven álmunkban: különös, felfokozott élességgel érzékelünk mindent, s ugyanakkor a mélybe sülyedt tudatnak valami titkos jelzése folytán mégis érezzük, hogy mindez csak álom. Krúdy műveiben is látomássá oldja, varázsolja a valószínűtlenség kék köde a vélt valóságot...” (Kovalovszky, 2003. 210–11.) Néhány példa e tárcából a pontos jelzőhasználatra: „jóindulatú, nagy elméjű király”, „gyönyörűen zengő nyelvünk”, „furulyázó pásztomépek”, „harcos ménnek”, „andalgó halászlegény”, „legtökéletesebb magyar mondatok”, „száguldó sztambuli lovashadak”, „aranyliliomos királyok”, „a csábos nápolyi delnő gyümölcsnedves ajka”, „megbízhatatlan népség”, „új hódoltságában, friss tébolyában a legcsodálatosabb jelzőket és álmokat foglalja magában”, „lélhűtő lovakok”, „hátrafont kézzel”, „ízletes és jószívű királynő”, „fehér nyakú királynő”, „nagyszerű, szárnyaló és rajongó magyar irodalmat kezdenek”, „evezőpadhoz láncolt prédikátorok bús lelkében”; „kék szemű, álmodozó regényíró”.

A rokon értelmű szavak alkalmazása is „kedvelt és jellemző stíluseszköze”. (Kovalovszky, 1965. 76) S az ebből kibontakozó „fogalmi, árnyalati vagy hangulati többlet”; „ezt a más változatban megismétlődő kép, motívum vagy kifejezés még jobban kiemeli”: (Kovalovszky, 1965. 76) Itt: *csúfolódva, megvetéssel* nézett végig a kerten az ellenség; *megértenénk, megéreznénk* egymást; *féltő gonddal, rajongással* örködött ősi nyelvére, múltjára; *nagyszerű, szárnyaló és rajongó* magyar irodalmat; *temérdek új szót, érzést, gondolatot*; „*növekedett, szélesedett, gyarapodott*” a nyelvünk; a nyelv mint „*árva gyermek felnövekedett, megerősödött...*”

Az együtt drámai hatást keltő igék a párhuzamos szerkesztésre is példát adnak: a nyelvünkre „*vigyáztak*”, „*eldugdosták*”, „*meghúzódik*” az árvalányhaj alatt, „*bujdosott* Caraffa elől”.

Az irónia húrjai; anekdota-, karcolat- és paródiaelemek

Általános tárcajegy, egyszersmind a Krúdy-tárca jellemzője a stílusárnyalatok, a hangnemek változatossága, ellenpontoszó alkalmazása. Átlengi ez a tárca egész szövegét az író jellemző hangneme: a (finom) irónia, olykor érzékiséggel fűszerezve, pajzán, sikamlós, erotikus tartalmú képzettársításokra is lehetőséget teremtve. Érzékelhetők benne az anekdotára, a karcolatra jellemző jegyek: a (valós) alakok, epizódok kedélyes mulatságossággal, illetve „karcos” iróniával villannak fel. Megjelenik a gúnyoros parodisztikusság: egy-egy személy „kifigurázása”, jellegzetes, karakteresen megragadható, negatívnak érzett vonásainak eltúlzása. Találatos észrevétel, hogy „ez a nagy író – mindenről és mindenkiről – örökké parodisztikusan beszélt”, „feltételezte az olvasó cinkosságát, azt, hogy együtt röhögnek, író és olvasó, mindazon, amit az író férfiakról és nőkről mond, és azon is, ahogy mondja...” (Márai, 1992/b. 295. [1967]) A szövegben a parodisztikussággal együtt felbukkan egy-egy – esemény-, alak- és jelenségkicsinyítő – pamfletjegy is, előrevetítve Szentkuthy Miklós történelmi képét („A történelem: vurstli”). (Szentkuthy, 2007. 1135)

Az „együtt röhögés” kiváltása tekintetében a szöveg meghatározó hangneme az irónia. Olyan széles itt a(z) intellektuális humor- és gúnyspektrum, annyira egyesítve vannak, szételemezhetetlenek a humorjegyek (főleg az iróniában szerkesztülnek), hogy szórszálhasogatás volna mind a humorosság összetett esztétikai minősége és gazdag műfajisága, mind széles hangnemi, stílusárnyalati skálája tekintetében, illetve okán a szétszálazás.

Egy blokkban emlegetve tehát e példákat: a régi ellenség „a sövény mellől reánk öltötte nyelvét”; „a garabonciás néha egy jóindulatú, nagy elméjű király kalapját, máskor egy professzorból lett miniszter szárnyas kabátját ölti fel”; egy „cikkecskében” a [magyar] kultuszminiszter „szerelmet vallott a német nyelvnek”; Toldi pajtásai „olyan szavakat is hoztak magukkal, amelyeket a csábos nápolyi delnő gyümölcsnedves ajkáról tanultak”; Lajos király kobzosai, e „megbízhatatlan népség”, „sűrűn változtatja szívének királynőit”, és „új hódoltságában, friss tébolyában a legcsodálatosabb jelzőket és álmokat foglalja magában”; „a visegrádi és budai úrnők már akkor is [az Anjouk idejében] azt pártfogolták, aki a legszebben hazudott nekik. Tudom, mert egy rokonom katona volt itt, és életét abból tengette, hogy a békében a nők ruháját dicsérte.”); a Jagellók „a krakkói harangtorony alá imádkozni vagy kockázni” jártak; „a lengyel nők mindig tanították valamire a budai leventéket; itt már nyugati pipere járta akkoriban is, léhűtő lovagok hoztak új szerelmet, új dalt, új világnézetet”; „a fejedelmek csak az

ebédelésükkel törődtek, a nyelvújító fantáziák a szakácskodás és a konyha körül lebegtek”; „a szerelmes testőrök, akik mind szívesen ontották volna életük vérét a fehér nyakú királynőért, nagyszerű, szárnyaló és rajongó magyar irodalmat kezdenek, ahelyett hogy elnémetesednének. A történelem legjobb gazdasszonya, Mária Terézia hiába gondoskodik személyesen hű testőrei kosztjáról, ellátásáról és orvosságáról, Bessenyei meg társai titkon magyar könyveket írnak”; Tompa „hallgatja a folyón mosó menyecskék felgyűrt ruhája felől a nép dalait”.

Az ellenpontozás rejtjelmeit jól ismerő Krúdy a téma okán ünnepélyes, szenvedélyes, patetikus hangot is megüt a szövegben, stílusármánylatbeli, hangnemi változatosságot eredményezve. Emelkedett hangvételő a bevezető utáni nyitány („Semmink sincs – csak múltunk van, és múltunkban gyönyörűen zengő nyelvünk”) és az intonációval összefüggő befejezés: a nyelvünket „már senki se veheti el tőlünk. Amint a múltunk, a legsajátosabb nemzeti múltunk is a miénk marad, bármi történjék.” Nemcsak formai értelemben keretes szerkezetű tehát e tárcsa (anafora fogja át), hanem tartalmilag is (e citált gondolatok magasztossága szintén átöleli a szöveget); ünnepélyessége – kiemelt helye révén – tehát szinte egyensúlyba jut iróniájával.

Vallomásos esszéisztikusság

Láttuk: a Felhő is példája „az »értekező« mondandó és a szépprózai kifejezés sajátos összefonódásának”. (Koczás, 1981. II. 560) „Értekező líra – mondhatjuk talán, az esszéről általában.” (Szilágyi, 2003.) „Én részletezés helyett gondolkozni szoktam a tárgyról” (Ady, 1990. 13.) E tárcsa- (és esszé-)jegyet megragadó, ars poeticus megjegyzés Krúdy e tárcájára is igaz.

Az esszépróza „kísérlet egy adott téma mint életprobléma megfogalmazására, tehát egy rejtetten konfesszionális magatartás nyelvi formája”. (Balassa, 1987. 42) Ilyen értelemben is esszéisztikus tárcsa ez; szépírói eszközökkel tesz kísérletet nyelvünk eredetének és óvásának egyéni értelmezésére, egyben *nagy – közvetett – vallomás, tanúságtétel az anyanyelv rajongó szeretetéről*. Egyik legnagyobb nyelv-művészünk tollából. Vannak benne lelki világát, gondolatait kendőzetlen őszinteséggel feltáró mondatok, mondatrészletek, jelzők, de összességében nem közvetlen, nem direkt vallomás. Ám az iróniától átítatott szöveg, az ellenpontozás okán is, telítve van Krúdy hatalmas lelke, egyetemes *szeretete, együttérzése* szavaival. (Sajnos, ez érzelmének műveiben való kiapadhatatlan jelenlétéről – szem-

ben ironiájával – kevés szó esik.) A *Felhő* szövegének számos pontját idézhetnénk ennek tanúsítására. De épp csak néhány ilyen, Tárcairó „vállalt érzelmi állapotát” s „értelmi álláspontját” (Németh G., 1995. 200) közvetlenül kinyilvánító vallomásgyöngyöt szemelünk: „kis, magyar kertünk”-ben, „napsugáros halmainkon” „gyönyörűen zengő nyelvünk”-nek „gyönyörű tartományai vannak”, „királyfivá növekedett”, „drága” nyelvünknek „a legszebb ruhája van” ...

Végeredményben történelmi tényeket és mitikus elemeket egyaránt felvonultató, *anekdota-, karcolat- és paródiaelemeket is tartalmazó, vallomások, esszéisztikus, lírai tárca(levél)* – határozhatjuk meg még közelebről a *Felhő* c. írás műfaját. Tárca, amely legalább hat további műfaj (anekdota, karcolat, paródia, vallomás, esszé, levél) jegyeit szervesíti. Már a kortárs is utalt arra: „Írásaiban felesleges a tiszta műfajt keresnünk, a szó iskolás értelmében. Regényei eszerint nem regények, novellái nem novellák, valami végtelen »monologue interieure« egy-egy foszlánya minden műve. Nem az a fajta írás, mely jó iskola írók számára, mert titka elleshetetlen. Különös műfajuk és egyszerismind sorsuk van, melyet másként úgysem tudunk elnevezni, mint Krúdy-műfaj.” (Gönczy, 1943)

Erre az írásra is igaz jegyét ragadja meg az esszének Németh G. Béla, midőn egy lényeges gondolat körüljárását hangsúlyozza.¹⁴ Krúdy is rendkívüli alaposággal, lírai nyelven jár itt körül egy lényeges gondolatot: nyelvünk keletkezését, létrehívóit a lehető legszélesebb tér- és időháttér felvázolásával számba vétele, e szellemi kincs őrzésének, ápolásának mindenkori igényére int. „Őt már senki se veheti el tőlünk” – hangzik hangsúlyos helyen, a tárca poentírozott zárlatában a fókuszmondat.

Identitásunk nagy lehetősége tehát a nyelv. A hatalmas tér és idő ölelése pedig arra utal: ez az igény, anyanyelvünk védelmének kívánalma: időtlen, örök. Idéztük: az irodalomtörténész *időjátéknak* mondta Krúdy nagy találmányát. Mikképp az egyik Szindbád-novellában „valami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs” (Krúdy, 1957. 64), álló, örök időt jelez a nyelvünk létének, óvásának naptára is.

¹⁴ Rákosi Jenő értekező munkáiról szólva definiálja így az esszét: „Egy gondolatot járt körül. Majd közeli, majd távoli elágazásait bontogatta, de mindenünnen visszajutott hozzá. S a gondolat lényeges gondolat volt.” (Németh G., 1970. 523)

IRODALOM

- ADY Endre (1964): A hétről. *Nagyváradi Napló*, 1903. március 22. In: *Ady Endre Összes Prózai Művei. Újságcikkek, tanulmányok IV.* S. a. r.: VEZÉR Erzsébet. Akadémiai, Bp., 52–54.
- ADY Endre (1990): A tárcatárgyakról. *Szilágy*, 1898. április 3. In: *Ady Endre Összes Prózai Művei. Újságcikkek, tanulmányok I.* S. a. r.: VEZÉR Erzsébet. Akadémiai, Bp., 13–15.
- BALASSA Péter (1987): *Egy beszéd mód körülírása. Hamvas Béla olvasásához.* In: *Uő: A látovány és a szavak.* Magvető, Bp.
- CZÉRE Béla (1987): *Krúdy Gyula.* Gondolat, Bp.
- FÜLÖP László (1986): *Közelítések Krúdyhoz.* Szépirodalmi, Bp.
- GÖNCZY Gábor (1943): *Krúdy – Halálának tízéves évfordulójára* – (Erdélyi Helikon, 1943/5. /május/ 267–276. http://www.krudy.hu/Szakirod/GonczyGabor/GonGERdH43_5.html)
- GÁZSITY Míla (1994): *Gvadányi József.* In: *Új magyar irodalmi lexikon 1–3.* Főszerk.: PÉTER László. Akadémiai, Bp.
- HAMVAS Béla (2005): *A madarak éneke.* In: *Uő: A babérliettkönyv – Hexakimion. Medio*, 257–262., (A babérliettkönyvben),
- HEGEDŰS Géza (1993): *Krúdy Gyula.* In: *Uő: A magyar irodalom arcképcsarnoka I–II.* Trezor, Bp., (II) 495–498.
- ILLÉS Endre (1984): *Háromemeletes hasonlatok (Krúdy Gyula).* In: *Uő: Szerelmeim, évek múlva.* Magvető, Bp., 1984. 7–24.
- JUHÁSZ Ferenc (1971): *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából.* In: *Uő: A szarvassá változott fiú. Összegyűjtött versek – 1946–1970.* Szépirodalmi, Bp.
- KODOLÁNYI János: *Néhány megjegyzés.* In: *Uő: A vas fiai I–II.* Magvető Könyvkiadó, Bp., 1974.
- KIRÁLY István (1982): *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete a világháború éveiben – 1914–1918.* 1–2. Szépirodalmi, Bp.
- KOCSKÁS Sándor (1981): *A közép-európai „közíró”. Arcképvázlat Bálint Györgyről.* In: *BÁLINT György: A toronyőr visszapillant. Cikkek, tanulmányok, kritikák. I–II.* (II.) 541–605. Magvető, Bp.
- KRÚDY Gyula (1957): *A hídon.* In: *KRÚDY Gyula: Szindbád I–II.* Magvető, Bp.
- KRÚDY Gyula (2008): *A sárkányfejű ház.* In: *Aranykéz utcai szép napok. Krúdy Gyula összegyűjtött művei 10. Regények és nagyobb elbeszélések 6.* S. a. r.: KELECSÉNYI László. Kalligram, Pozsony
- KOVALOVSKY Miklós (1965): *Szindbád negyedik útja (Krúdy Gyula: A hídon).* *Alföld* 1965. 3. 72–77.
- KOVALOVSKY Miklós (2003): *Krúdy és a nevek.* In: *Az élet álom. In memoriam Krúdy Gyula.* Nap Kiadó, 2003. 210–212.
- A magyarok krónikája* (1995). Összeállította és szerkesztette: GLATZ Ferenc. Officina Nova, Bp.
- MÁRAI Sándor (1991): *Föld, föld!... Emlékezések.* Akadémiai – Helikon, Bp.
- MÁRAI Sándor (1992/a): *Krúdy.* In: *Uő: Ihlet és nemzedék.* Akadémiai – Helikon, 77–82.
- MÁRAI Sándor (1992/b): *Napló 1958–1967.* Akadémiai – Helikon, Bp.
- MÁRAI Sándor (1994): *Napló 1976–1983.* Akadémiai – Helikon, Bp.
- MÁRAI Sándor (1995): *Európa elrablása.* Akadémiai – Helikon, Bp.
- MÁRAI Sándor (2001): *Krúdy háza.* In: *Uő: Ég és föld.* Helikon, Bp., 106–107.

- MÁRAI Sándor (2002): Krúdy Gyula. *Ujság*, 1933. május 13. In: Uő: *Írók, költők, irodalom*. Helikon, Bp., 34–38.
- MÁRAI Sándor (2004): Újságot írni. *Új Idők*, 1937. jan. 1. In: *Márai beszél – interjúk, nyilatkozatok*. Bíbor, Miskolc, 23–27.
- MÁRAI Sándor (2008): Krúdy. *Ujság*, 1925. dec. 12. In: Uő: *Az írástudó – publicisztika 1925–1927*. Helikon, Bp., 113–116.
- MÁRAI Sándor (2012/a): *A teljes Napló 1959–60*. Helikon, Bp.
- MÁRAI Sándor (2012/b): *A teljes Napló 1961–1963*. Helikon, Bp.
- NEMESKÜRTY István (1983): *Diák, írj magyar éneket! A magyar irodalom története 1945-ig. I-II*. Gondolat, Bp.
- NÉMETH G. Béla (1970): A „közepes ember” fölmagasztalása (A kiegyezés első polgári védírata az esztétikában: Rákosi Jenő tragikumelmélete.) In: Uő: *Mű és személyiség*. Magvető, Bp., 521–541.
- NÉMETH G. Béla (1995): Az európai örökség őrzője. In: Uő: *Kérdések és kétségek*. Balassi, Bp., 194–201.
- PERKÁTAI KELEMEN László (1938): *Krúdy Gyula*. Szeged. Magyar Irodalomtörténeti Intézet.
<http://www.krudy.hu/Szakirod/Perkatali%28Kelemen%29Laszlo/nyelve.html>
- RÓNAY László (2005): *Márai Sándor*. Akadémiai, Bp.
- SÓTÉR István (1966): *A ködlovag* (1941). In: Uő: *Tisztuló tükrök*, 153–163. Gondolat, Bp.
- SÓTÉR István (1979): *Egy elfeledett műfaj: a tárca* (1942) In: Uő: *Félkör*. Szépirodalmi, Bp. 589–593.
- SZABÓ Katalin (2011): A tudományos ismeretterjesztés lehetőségei a Fővárosi Lapok tárcarovatában a XIX. század második felében. *Ponticulus Hungaricus* XV. évfolyam 10. szám, 2011. október.
[WEDyO19PwJ:members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/fovarosi_lapok.html+rca+nemeth+laszlo](http://www.wedyo19pwj.members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/fovarosi_lapok.html+rca+nemeth+laszlo)&cd=3&hl=hu&ct=clnk&gl=hu
- SZEKÉR Endre (2003): *Krúdy álmovilága*. Forrás, 2003/10.
<http://www.forrasfolyoirat.hu/0310/szeker.html>
- SZENTKUTHY Miklós (1976/a): *II. Szilveszter második élete*. In: Uő: *Szent Orpheus Breviáriuma II*. Magvető, Bp., 499–732.
- SZENTKUTHY Miklós (1976/b): *Kanonizált kétségbeesés*. In: Uő: *Szent Orpheus Breviáriuma III*. Magvető, Bp.
- SZENTKUTHY Miklós (1985): *Ötszáz éves a magyar könyv*. [Az] Új Írás folyóirat körkérdése. 1973. december. In: Uő: *Múzsák testamentuma*. Magvető, Bp., 481–483.
- SZENTKUTHY Miklós: *Saturnus fia*. Magvető, Bp., 1989.
- SZENTKUTHY Miklós (2007): *Pendragon és XIII. Apolló* (1946–47). Első közlése: *Holmi*, 2007. szeptember. <http://www.holmi.org/2007/09/szentkuthy-miklos-pendragon-es-xiii-apollo> Kötetben: Magvető, 2009.
- SZILÁGYI Júlia (2003): *Lehet-e esszéit tanítani? Tudomány – egyetem – diszciplína*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 239.). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár.
<http://mek.oszk.hu/04100/04166/04166.htm#6>